

XALQARO QONUNCHILIKDA IJTIMOY ADOLAT TAMOYILINING NAZARIY-HUQUQIY AHAMIYATI

*Xadjiev Azizbek Kadambayevich, Inson huquqlari bo'yicha
O'zbekiston Respublikasi milliy markazining mustaqil tadqiqotchisi*
**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИНЦИПА
СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В
МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ**

*Хаджиев Азизбек Кадамбаевич, самостоятельный исследователь
Национального центра Республики Узбекистан по правам
человека*

THEORETICAL-LEGAL SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN INTERNATIONAL LAW

*Khadjiev Azizbek Kadambayevich, Independent applicant of the
National Center of the Republic of Uzbekistan for Human Rights*

e-mail:
hodjievazizbek559@
gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-9758-5078>

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro qonunchilikda rivojlangan davlatlarning konstitutsiyaviy huquq sohasida ijtimoiy adolat tamoyilining nazariy huquqiy ahamiyati yoritilgan bo'lib, jumladan u davlatlarning qonunchiligidagi ijtimoiy adolat prinsipining afzal jihatlari O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ham qo'llanilganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, demokratiya, prinsip, ijtimoiy adolat, sotsializm, ijtimoiy sug'urta, preambula, federatsiya, ijtimoiy davlat, millat.

Abstract: This article highlights the theoretical legal significance of the principle of social justice in the constitutional law of developed countries in international law, including the fact that the advantages of the principle of social justice in the legislation of those countries are also applied in the legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Constitution, democracy, principle, social justice, socialism, social insurance, preamble, federation, welfare state, nation.

Аннотация: В статье рассматривается теоретико-правовое значение принципа социальной справедливости в конституционном праве развитых стран в международном праве, в том числе то, что преимущества принципа социальной справедливости в законодательстве этих стран находят применение и в законодательстве Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Конституция, демократия, принцип, социальная справедливость, социализм, социальное страхование, преамбула, федерация, государство всеобщего благосостояния, нация.

KIRISH. Ma'lumki, ijtimoiy davlat g'oyasi XIX asr oxiri hamda XX asrda shakllana boshlagan bo'lib, o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab turli mamlakatlar konstitutsiyalariga kiritila boshlandi. Ushbu tushuncha, demokratik tuzumga ega davlatlarning ijtimoiy siyosat yuritish, jamiyatdagi resurslarni adolatli taqsimlash orqali ijtimoiy tenglikni ta'minlashga intilishini ifodalaydi.

"Ijtimoiy davlat" atamasi birinchi marta XIX asr oxirida nemis huquqshunosi Lorens fon Shteyn tomonidan yozilgan "Huquqiy va ilmiy davlat – Germaniyaning bugungi holati va istiqbollari" nomli asarda ilmiy muomalaga kiritilgan. Rasmiy hujjatlarda esa bu tushuncha ilk bor 1943-yilda Buyuk Britaniya parlamentida Lord Beveridj tomonidan taqdim etilgan "Ijtimoiy sug'urta

to'g'risida"gi ma'ruzada qo'llanilgan bo'lib, unda davlatning ijtimoiy rivojlanish strategiyasi bayon etilgan[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Italiya Konstitutsiyasining 1947-yilda qabul qilingan 3-moddasida "ijtimoiy adolat" tamoyili quyidagicha ifoda etilgan: "Har bir fuqaro o'zining jinsi, irqi, tili, dini, siyosiy qarashlari yoki shaxsiy va ijtimoiy holatidan qat'i nazar, qonun oldida teng huquqlidir. Davlatning asosiy vazifalaridan biri — fuqaroning erkinligi va tengligiga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy va iqtisodiy to'siqlarni yo'qotish, shuningdek, insonning har tomonlama kamol topishini va mehnatkashlarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlashdir"[2]. Germaniya Federativ Respublikasining 1949-yilgi Asosiy Qonunida esa bu masalaga alohida e'tibor berilgan. Xususan, 1-moddada inson sha'nini muhofaza qilish, 3-moddada esa qonun oldida tenglik huquqi kafolatlangan. 28-moddada federativ hududlar konstitutsiyalarida ijtimoiy davlat tamoyiliga amal qilinishi belgilangan. Shuningdek, 72–74-moddalarda federatsiya hamda hududiy subyektlarning ijtimoiy siyosatdagi vakolatlari ko'rsatilgan[3]. Fransiyaning 1958-yilda qabul qilingan (Beshinchi Respublika) Konstitutsiyasida "ijtimoiy adolat" iborasi aniq bir modda doirasida tilga olinmagan bo'lsa-da, ushbu prinsip konstitutsiyaning kirish qismida va unga asos bo'ladigan asosiy hujjatlarda mustahkamlab qo'yilgan.

1978-yilda qabul qilingan Ispaniya Konstitutsiyasida "ijtimoiy adolat" tushunchasi bevosita asosiy hujjatning 1-moddasida o'z aksini topgan. Ushbu moddaning birinchi qismida shunday deyilgan: "Ispaniya ijtimoiy va demokratik huquqiy davlat sifatida tan olinadi; u erkinlik, adolat, tenglik va siyosiy plyuralizmni o'zining asosiy qadriyatlari sifatida ilgari suradi". Bu bayonotdan ko'rinadiki, "ijtimoiy davlat" tushunchasi bilan bir qatorda, "adolat" ham konstitutsiyaviy tamoyil sifatida belgilangan bo'lib, ular orqali ijtimoiy adolatning muhimligi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy adolat prinsipining mazmuni Konstitutsiyaning boshqa moddalarida ham ochib berilgan. Xususan:

-9.2-modda – davlat erkinlik va tenglikni cheklovchi har qanday to'siqlarni bartaraf etishga mas'uldir;

-40-modda – hukumat barcha fuqarolarga munosib hayot darajasini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy va iqtisodiy siyosat olib borishi kerak;

- 41-modda – ijtimoiy ta'minot tizimining mavjudligi va kafolatlanishini belgilaydi;

- 50-modda – yoshi ulg'aygan fuqarolarga nisbatan davlatning ijtimoiy mas'uliyatini belgilab beradi.

Bu moddalar orqali Ispaniya Konstitutsiyasida ijtimoiy adolat g'oyasi keng qamrovli tarzda yoritilgan.

"Ijtimoiy adolat prinsipining huquqiy poydevori sifatida ushbu normalar Ispaniya Konstitutsiyasida mustahkamlangan"[4]. 1982-yilda qabul qilingan va keyinchalik bir necha bor yangilangan Turkiya Respublikasi Konstitutsiyasida ijtimoiy adolat tushunchasi to'g'ridan-to'g'ri 2-moddada o'z aksini topgan. Ushbu modda davlatning asosiy xususiyatlarini belgilab, unda Turkiya inson huquqlariga sodiq, Atatürk prinsiplari asosida qurilgan, jamiyatdagi totuvlik, milliy birlik va adolatga tayanuvchi demokratik, dunyoviy va ijtimoiy-huquqiy davlat sifatida ta'riflanadi. Ayniqsa, "ijtimoiy-huquqiy davlat" (sotsial hukuk devleti) atamasi ijtimoiy adolat prinsipi mazmunini o'zida mujassam etadi. Bu prinsip Konstitutsiyaning boshqa bir qancha moddalari orqali ham davlatning ijtimoiy siyosati va tenglikni ta'minlashdagi majburiyatlari doirasida yanada ochib beriladi. Shunday ekan, ijtimoiy adolat tamoyili huquqiy jihatdan bir necha bandlarda ifodalanganini aytish mutlaqo to'g'ri bo'ladi.

MUHOKAMA. Shu tariqa, ijtimoiy adolat konsepti xalqaro huquq doirasida, ayniqsa rivojlangan davlatlarning konstitutsiyaviy huquq tizimlarida doim muhim va dolzarb masala sifatida e'tirof etilib kelmoqda.

Ijtimoiy adolat tamoyili dastlab, ehtimol, 1949-yilda qabul qilingan Hindiston Konstitutsiyasida [5] tilga olingan bo'lib, u sotsializm va imperialistik kapitalizm o'rtasidagi "uchinchi yo'l" konsepsiyasiga tayangan. Konstitutsiyaning 38-moddasining birinchi qismida jamiyat tartibini shakllantirish maqsadi sifatida ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy adolatni barcha muassasalar faoliyatining asosiy tamoyili deb belgilaydi. Shu bois, Hindiston Konstitutsiyasining Muqaddimasida ham ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy

adolatni ta'minlash Hindiston xalqi oldidagi eng muhim vazifalar sifatida ko'rsatilgan. Hind huquqshunosi Durga Das Basuning fikricha, Hindiston Asosiy Qonuni rahbar tamoyillarida davlatning asosiy maqsadi kambag'allikni kamaytirishdan iborat, biroq bu mulkni musodara qilish yo'li bilan emas, balki milliy boylik va resurslarni oshirish hamda ularni jamiyat a'zolari o'rtasida adolatli taqsimlash orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, iqtisodiy demokratiya ushbu maqsadga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi[6]. Biroq, Hindistonda ijtimoiy adolatning direktiv prinsiplari Konstitutsiyada mavjud bo'lsa-da, ular sud tomonidan ijro etilishi mumkin bo'lmagan normalar sifatida qolmoqda. Masalan, taniqli hind huquqshunosi Janhit Abhiyan ta'kidlaganidek, Oliy sud ijtimoiy kam ta'minlangan qatlam uchun belgilangan kvota masalasini ko'rib chiqishda davlat vakolatlarini cheklab, Konstitutsiyaning asosiy tuzilishiga zid kelmasligi ta'minlangan[7].

Rossiyalik davlatshunoslar T.Ya.Xabriyeva va V.Ye.Chirkin ta'kidlaganidek, ijtimoiy davlat zamon talabidir. Biroq, bu davlat har bir fuqaroning jamiyat rivojiga qo'shgan individual hissasidan qat'i nazar, ularga to'liq farovonlik kafolatini berishi shart emas. U faqat insonning eng zarur ehtiyojlarini qondirishga majburdir, ya'ni yashash uchun zarur minimal darajani ta'minlash, ta'lim, sog'liqni saqlash va aloqa kabi infratuzilmani yaratish kabi ijtimoiy sheriklik sharoitlarini shakllantirish. Shu bilan birga, har bir shaxs o'z va oila farovonligi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi kerak. Ushbu tushunchaning ayrim jihatlari yangi Konstitutsiya loyihalarida izohlar ko'rinishida keltirilgan, ammo bunday muhim tamoyil matnda alohida ta'kidlanishi lozim. Shu maqsadda, mazmunan boy va qisqa ifodalarni ishlab chiqish zarur[8].

Mashhur nemis olimi Hayns Lampert ta'rificha, ijtimoiy bozor xo'jaligi — bu iqtisodiy-siyosiy konsepsiya bo'lib, u huquqiy davlat tomonidan kafolatlangan erkinlik, iqtisodiy erkinlik (erkinlik bo'linmasligi sababli, u umumiy erkin tartibning muhim tarkibiy qismi sifatida qabul qilinadi) hamda ijtimoiy himoya va ijtimoiy adolat tamoyillarini uyg'unlashtirishga qaratilgan. Ushbu maqsadlar — erkinlik va adolat uyg'unligi — "ijtimoiy bozor xo'jaligi" tushunchasida o'z ifodasini topadi [9].

NATIJALAR. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab konstitutsion huquqning mazmuni va ahamiyati asta-sekin o'zgarib bordi. Davlat organlarining turlari, vakolatlari va kompetensiyasi haqida olib boriladigan munozaralar (bu mavzu mutaxassislar uchun muhim bo'lsa-da, keng jamoatchilik tomonidan kamroq e'tibor qaratiladi) o'rniga, konstitutsion huquqshunoslar va konstitutsiya mualliflari aholining talablarini inobatga olgan holda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishga ko'proq e'tibor qaratishdi. Bu jarayonni Ikkinchi jahon urushidan keyin qabul qilingan konstitutsiyalarda, xususan Portugaliya, Nepal, Efiopiya va Braziliya kabi davlatlarda qabul qilingan konstitutsiyalarda yaqqol ko'rish mumkin. Ushbu hujjatlar 1787-yildagi AQSh, 1791-yildagi Fransiya yoki 1871-yilda imperator Vilgelm I tomonidan berilgan, Bismark tomonidan birlashtirilgan Germaniyaning dastlabki konstitutsiyalaridan sezilarli darajada farq qiladi[10]. Anglosakson huquq tizimiga mansub davlatlar — jumladan, Buyuk Britaniyaning norasmiy konstitutsiyasi, AQSh va Britaniya Hamdo'stligiga kiruvchi orol davlatlari bu jarayondan qisman chetda qolgan bo'lsa-da, ularda ham konstitutsiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy qonunlar qabul qilingan.

Turli qit'alardagi davlatlarning konstitutsiyalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, "shaxsning huquqlari, erkinlik, tinchlik, tenglik, umumiy farovonlik va demokratiya kabi an'anaviy gumanistik qadriyatlardan tashqari, yangi konstitutsiyalarda ijtimoiy-iqtisodiy normalar ham keng o'rin olgan. Masalan, Italiya konstitutsiyasida mehnatning markaziy roli, Ispaniyada ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning asosiy tamoyillari, Braziliyada iqtisodiyot va jamiyatni rivojlantirishni rejalashtirish, Germaniyada esa xususiy mulkning ijtimoiy funksiyasi ta'kidlangan. Shuningdek, Myanma, Nepal, Butan kabi davlatlarda davlatning inson oldidagi burchlari ham konstitutsiyalarda o'z ifodasini topgan"[11].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy adolat tamoyili zamonaviy konstitutsion huquqda tobora muhim o'rin egallamoqda. U ijtimoiy davlat, tenglik va inson huquqlari kabi asosiy qadriyatlarni birlashtiruvchi prinsip sifatida namoyon bo'ladi. Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, ijtimoiy adolat prinsipi ko'plab konstitutsiyalarda mavjud bo'lsa-da, ko'pincha faqat deklarativ xarakterga ega bo'lib qolmoqda.

Ikkinchidan, ijtimoiy huquqlarning amalga oshirilishi sud tizimining mavjudligi va sud himoya mexanizmlariga bog'liqdir (masalan, Kolumbiyada tutela instituti, Janubiy Afrikada esa cheklangan ijro mexanizmlari).

Uchinchidan, konstitutsion huquq shaxsiy erkinliklar bilan ijtimoiy qayta taqsimlash talablari o'rtasidagi ziddiyatlarga duch keladi.

To'rtinchidan, sud faoliyati zaif institutli davlatlarda ijtimoiy adolatni ta'minlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi (masalan, Pokiston va Hindiston misollarida).

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шмарин А.Г. Конституционно-правовые основы формирования социального государства в Республике Казахстан. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. - Алматы. - 2004. -С. 14-15.
2. <https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf>
3. <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf>
4. <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf>
5. <https://legalns.com/download/books/cons/india.pdf>
6. Басу Дурга Дас. Основы конституционного права Индии: пер. с англ. /Под общ. Ред. М.М.Сайфулина; Вступ. ст. М.М.Сайфулина и С.Ю.Кашкина. - М.: Прорпесс, 1986. - 63 с.
7. Janhit Abhiyan. Union of India. Supreme court of India Before:-S.A. Bobde, CJI, R. Subhash Reddy and B.R. Gavai, JJ. Writ Petition (C) No.55 of 2019. D/d. 5.8.2020. <https://www.lawfinderlive.com/archivesc/>
8. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. - М.: Норма, 2005. С. 314.
9. Хайнц Ламперт. Социальная рыночная экономика. Германский путь. - М.: Дело ЛТД, 1994. - С. 6.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-spravedlivost-kak-faktor-ustoychivogo-razvitiya-obschestva-konstitutsionnye-voprosy>
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-spravedlivost-kak-faktor-ustoychivogo-razvitiya-obschestva-konstitutsionnye-voprosy/viewer>

